

ROSTISLAV NIEDERLE

QUINE A SÉMANTIKA

Willard van Orman Quine představuje silný a vlivný proud v současné analytické filosofii. Jeho teze jsou nesporně dědictvím věkovitého nominalismu, empirismu a v důsledném behaviorismu posledně přímo navazují na filosofii pozdního Wittgensteina. Cílem tohoto článku je nastínění Quineovy sémantické teorie a z ní přirozeně vyplývající ontologie. Quine je dobrým příkladem pro presentaci jisté současné filosofické sémantiky, totiž té, která je zcela neplatónsky extenzionalistická v tom, že ztotožňuje význam s referencí.

Quine je jednoznačný již v úvodu svého významného díla *Word & Object*:

Jazyk je společenská dovednost. Při jeho osvojování jsme závislí pouze na intersubjektivně dostupných narážkách. Proto nelze nijak ověřit jazykové významy, leda snad pomocí našich dispozic odpovídat zjevně na veřejně pozorovatelné stimulační. To je omezení, jehož výsledkem je jistá systematická neurčitost překladu.¹

Zde máme bázi Quineovy sémantiky. Podle ní jsou naší jedinou spojnicí s vnějším světem pozorovací věty, základ veškeré evidence. Quine se zaměřuje na vztah potvrzování prostřednictvím evidence, tedy potvrzování teorií pomocí bezprostředně potvrzených či vyvrácených empirických vět. Quine upřesňuje, že hovoří o stimulaci zakoušené subjektem při dané příležitosti, tedy o „časově uspořádané množině těch jeho exteroceptorů, které jsou při té příležitosti aktivovány“. Odtud lze dobře pochopit, co má Quine na mysli, když mluví o významu:

Obor stimulací spojený souhlasně nebo nesouhlasně s pozorovací větou nazývám jejím souhlasným nebo nesouhlasným *stimulačním významem* pro daného mluvčího.²

Významem výrazu je tak uspořádaná množina aktivovaných exteroceptorů. Pomocí stimulací (ve veřejně přístupném prostoru) se všichni učíme našemu jazyku: užijeme jistého namemorovaného zvuku/gesta pro příslušnou situaci,

¹ Quine, Willard van Orman: *Word & Object*, MIT, Cambridge, 1965, ix. (přeložil R.N.)

² Quine, Willard van Orman: *Hledání pravdy*, Herrmann & synové, Praha, 1994, s. 11.

kdy jsme „charakteristickým způsobem stimulování“. Primitivní, empiricky přímo dostupné významy vět, jimž jsme se již naučili, obsahují slova, která se později vyskytují v teoretických kontextech. Toto sdílení slov mezi teoretickými s pozorovacími větami způsobuje relevantnost pozorovacích vět pro vědecké teorie. Quine tvrdí, že takto může „volně spekulovat o podstatě reifikace a její užitečnosti pro vědeckou teorii“. Proto nejdříve tematizuje věty a nikoli termíny, které by, jak říká, problém reifikace byly obešly. Tak dospívá Quine k holismu. Pro vyvrácení tzv. pozorovacího kategorikálu (kdykoli toto \supset tamto) je třeba popperovské dvojice pozorování — jedno souhlasné a druhé nesouhlasné. Tímto vyvrácením však byla vyvrácena nejen testovaná věta, nýbrž (holismus!) konjunkce vět, jež je antecedentem této implikace (resp. pozorovacího kategorikálu). Po vyvrácení je nutno uvnitř antecedentu provést přiměřeně drastickou negaci falzifikovaného členu konjunkce, bezspornost musí být obnovena ekonomicky podle „zásady nejmenšího narušení“. Nejvíce se přitom (dogmaticky, střežíme narušení tautologií logiky a matematiky, jejichž zpochybnění by vedlo k dokonale chaotické teoretické reorganizaci: neboť tyto pravdy nejsou nijak *objektivně* chráněny, leč pouze naší nevyslovenou strategií obav z možných trhlin v teoriích, jež jsou fundamentem přírodních věd.

Věty vědy nemají tedy podle Quinea vlastní empirický obsah, ten je vždy sdílen konjunkcí s příslušnou množinou vět, které jsou blíže možnosti ověření. Empirický obsah má i matematika, v té míře, v jaké je empiricky aplikována.

Dále Quine mluví o „kritické sémantické hmotnosti významu“. Oč jde? Quine nejprve explikuje empirický obsah stimulačního významu. Rozliší:

1. Pozorovací kategorikál analytický pro daného mluvčího je ten, je-li pro něj stimulační význam jedné složky obsažen v souhlasném stimulačním významu druhé složky, např. „Lidé jsou savci“.
2. Všechny ostatní případy jsou syntetické kategorikály.

A pak:

3. Dva pozorovací kategorikály jsou synonymní, mají-li jejich vyájemně si odpovídající složky stejné stimulační významy

Dále Quine vyvozuje:

Empirickým obsahem stimulačního významu testovatelné věty nebo množiny vět pro tohoto mluvčího je pak množina všech syntetických pozorovacích kategorikálů plus všech kategorikálů s nimi synonymních, které tato věta nebo množina vět implikuje.³

„Kritická sémantická hmotnost“ pak určuje limit, za níž je na jisté výrazy aplikována konvencionální teorie pravdy, neboť tyto výrazy (resp. věty) nejsou bezprostředně empiricky testovatelné. Ve většině případů je třeba „augiášské práce“: redukce takových empirií vzdálených výrazů k pozorovacím kategoriká-

³ Tamt., s. 25.

lům jakožto třídě antecedentu *významu* výrazu s nadkritickou sémantickou hmotností.

Z toho všeho však ještě není jasné, jak takováto behavioristická sémantika vysvětlí nezpochybnitelnou intersubjektivitu přirozeného jazyka. Neboť je-li empirickým obsahem (stimulačního) *významu* to, co jsme si osvojili pozorováním veřejných stimulů, pak bude zřejmě tolik významů jednoho jediného výrazu, kolik je jeho nositelů. Quine k tomu říká:

Dvě věty nebo množiny vět jsou ekvivalentní pro celou komunitu, jsou-li ekvivalentní pro každého jejího člena.⁴

Nelze se zřejmě vyjádřit explicitněji. Jsme v jazykové pragmatice. Zaměníme-li v uvedeném citátu výraz „intersubjektivní“ za „ekvivalentní“, pak jsme dostali odpověď na naši otázku. Je tímto jazyková intersubjektivita dostatečně vysvětlena? Domnívám se, že nikoli. Navíc Quine přiznává velkou idealizaci stimulačních významů i značný stupeň idealizace svého popisu vědeckých hypotéz.

Quine, myslím, že nezpochybnitelně, tvrdí, že významem věty jednoho jazyka je to, co tato věta sdílí se svým překladem do jiného jazyka. Co je však oním prostředkujícím elementem mezi dvěma jazyky? Podle Quina *to, co se posbírá ze zjevného chování za pozorovatelných okolností*. To lze považovat za základní tezi Quinova sémantického behaviorismu. Jaký je postup jeho úvah? Nejdříve je třeba si ujasnit, co je primárním nositelem významu. Jsou to slova, nebo věty? Quine soudí, že gramatice (u de Saussura by se řeklo *langue*) se učíme (ze zjevného chování učitele za pozorovatelných okolností) tak, že krátké věty se učíme jako celky, slova — složky takových vět, se učíme z jejich užití v takových větách. Takto zvládnutý algoritmus pak umožňuje tvorbu dalších (nekonečně mnoha) vět. Quine zjevně neopouští pragmatické pole jazyka. To jej posléze vede k myšlenkovému experimentu s překladem neznámého jazyka — džungliny:

Předpokládejme, že jazyk domorodce obsahuje výrazy S_1, S_2 a S_3 reálně přeložitelné jako v pořadí „živočich“, „bílý“ a „králík“. Stimulační situace jsou vždy rozdílné, ať už relevantně či ne. A protože nabízené responze přicházejí zvláště, třídy situací, ve kterých domorodec nabídl S_1, S_2 a S_3 , se přirozeně navzájem vylučují bez ohledu na skryté skutečné významy těchto slov. Jak ale potom může lingvista vědět, že by domorodec nebyl ochoten souhlasit s S_3 ve všech situacích, kdy náhodou nabídl S_3 , a v nějaké, nikoli snad ve všech, situaci, kde náhodou nabídl S_2 ? Pouze tím, že převezme iniciativu, pouze kombinováním domorodcových vět a stimulačních situací tak, aby postupně zužoval své dohady, může být případně úspěšný.⁵

Uvědomme si, o co se Quinův terénní lingvista při tvorbě překladového slovníku opírá: o totožnost „sdílených situací“ pro mluvčí daného jazyka, jejichž definici však ani Quine, ani jeho stoupenci nemohou podat, nakonec

⁴ Quine, Willard van Orman: Hledání pravdy, Herrmann & synové, Praha, 1994, s. 52.

⁵ Quine, Willard van Orman: Word & Object, MIT, Cambridge, 1965, p. 29. (přeložil R.N.).

Quine sám výslovně říká, že sdílené situace jsou vágní. Co potom s definicí významu, má-li být postavena na pojmu „sdílené situace“? Nakonec se můžeme, říká Quine, intersubjektivní podobnosti stimulací vzdát. Afinitu výrazů domo-rodce a lingvisty je třeba hledat ve „vnějších aspektech komunikace“? Co je těmito aspekty? Lingvistova empatie, čili psychologický aspekt, analogický s ontogenezí osvojování si jazyka. Připomínám pro úplnost, že se stále pohybujeme na půdě *parole* — psycholingvistického behaviorismu. (Laskavý čtenář může nalézt quineovské inspirace ve Wittgensteinových Filosofických zkoumáních, 206.). Skutečností je, že Quineův lingvista, usilující v terénu o vyluštění džungliny je nucen se opírat o vágní „stimulační významy“ výrazů domo-rodce. Intersubjektivita není nijak garantována, stimulační významy jsou bytostně privátní (to zřejmě nezachránila ani definice stimulační ekvivalence pro společenství), a tudíž se lingvistovo úsilí nikdy nesetká s objektivním zdarem. Quine:

Viděno behavioristicky je tedy porozumění statistickým účinkem: spočívá v mnohostech. Já-drem je slovo a látka je tvořena bezpočtem vět, ve kterých se toto slovo vyskytuje (...), ostrou hranici není třeba hledat.⁶

Zde však pozor. Je-li tomu tak, pak má tedy každé slovo daného jazyka nekonečně mnoho významů, neboť je lze gramaticky korektně umístit v potenciálně nekonečné množině vět. Důsledky není samozřejmě třeba rozvádět. Je zřejmé, že jde o nevyhnutelný důsledek behavioristického přístupu v zavedení pojmu „stimulačního významu“.

V takové situaci klade Quine otázku: co s významy? A odpovídá, že stále postrádáme obecný pojem významů vět, jejichž „sémantická hmotnost“ je menší než kritická. Lze význam výrazu pojednat na základě empirického obsahu významu? Ne, říká Quine, protože status empirického obsahu je víceméně vizionářský. Přesto s implicitním předpokladem právě empirického obsahu postuluje tzv. kognitivní ekvivalenci a kognitivní synonymii. Quineovi zřejmě jeho behaviorální definice výlučně privátního stimulačního významu s „vizionářským“ empirickým obsahem, který dimenzuje vágní „sémantickou hmotnost“ významu, jak se domnívám, nedovolí podat uspokojivou odpověď na otázku po povaze významu tak, aby vyhověla imperativu garance *empiricky* dané intersubjektivní jazyka. V rámci behaviorální sémantiky skutečně není třeba hledat ostrou hranici. Neboť jestliže v jazykovém významu není nic kromě toho, co se posbírá ze zjevného chování za pozorovatelných okolností, tedy to, za jakých okolností jsme si příslušné výrazy osvojili pomocí „stimulačních významů“, pak bychom si měli koneckonců ke každému takto nabytému stimulačnímu významu jednoznačně přiřadit právě tu jedinou situaci iniciační stimulace, onu třídu *tehdy* aktivovaných exteroceptorů, prostě — akt osvojení si významu daného výrazu v čase. Vždyť to, co podržujeme v paměti jako „stimulační význam“, je třída o dvou prvcích: událost osvojení a této události přiřazený sled morfémů či fo-

⁶ Quine, Willard van Orman: Hledání pravdy, Herrmann & synové, Praha 1994, s. 65.

némů. Jak ale potom takový výraz použit v temporálně i jinak odlišné situaci promluvy?

Existuje však „tvrdí“ argument proti behaviorální sémantice v Quineově podání. Jeho teorie totiž nedisponuje prostředky pro analýzu tzv. propozičních postojů, či, jak se v literatuře uvádí, nepřímých, resp. intenzionálních kontextů. Aby dal Quine dohromady empirický obsah vět forem „A myslí, že *p*“, „A lituje, že *p*“, „A říká, že *p*“ atp., musel by dotyčného, jemuž je takový postoj připisován, vyslyšet a shromáždit některé z jeho příslušných domněnek *de dicto*. Proč *de dicto*? Protože propoziční postoj *de re* by implikoval postoj k obsahové větě vedlejší jako k propozici (tedy konstantní funkci z množiny možných světů a časů do třídy pravdivostních hodnot), čili k něčemu, co dle něj „šlo přes palubu“ jako nadbytečné abstraktum. Quine následně předkládá svoji analýzu propozičních postojů na základě tzv. citačního kontextu: kontext věty vedlejší obsahové je mu pouhou citací hlásek (resp. fonémů), která je stravitelná pouze hláskováním (neboť subjekt propozičního postoje dle této koncepce nemusí nutně větě jemu připsané rozumět). Co tedy Quine přisuzuje subjektu propozičního postoje? Empatii pozorovatele. Skutečností však je, že výsledkem takové empatie obvykle bývá myšlenkový obsah sdílený jak mluvčím, tak i nositelem. Co má vyjadřovat takové sdílení? Co je sdíleno? Výsostně privátní stimulační význam? Fakticky by tak mělo docházet, přijmeme-li empatii Quineovy teorie, k připsání propozice *de re*. Přesto Quine uzavírá, že připsání *de re* jsou nanejvýš signály ukazující směr, kterým máme hledat informativní připsání *de dicto*. Proč? Protože citační přístup k propozičním postojům *de dicto* se díky redukci citace na hláskování přesouvá do extenzionální oblasti predikátové logiky. Quine potřeboval ony vedlejší věty „že *p*“ zpřístupnit pro přímou kvantifikaci, proto nominalisticky „zglajchšaltoval“ dvě ontologické roviny obsažené ve výrazech propozičních postojů. Potřeboval je zpřístupnit zaměnitelnosti všech koextenzivních termínů a vět *salva veritate*, aby tak učinil zadost postulátům extenzionality. Quine tedy předložil extenzionálně-reduktivní řešení problému a považuje je za dostačující. Avšak za tu cenu, že se vzdal sémantiky vedlejších vět obsahových, potažmo i syntaxe a tím dokonce — extenzionality samé. Zdá se tedy, že jeho řešení je principiálně sporné. *Per negationem* tak dokázal, že se bez postulování určité objektivní významů, v tomto případě propozic, neobejdeme. Přinejmenším ne při analýze propozičních postojů. Připustíme-li však jistou zásadní nepostradatelnost takovýchto entit při analýze propozičních postojů, co nám brání, abychom neaplikovali takový osvědčený postup při analýze ostatních jazykových případů? Metodika Occamovy břitvy? Ta ale přece požaduje, abychom entity nelikvidovali mimo nutnost! Podle všeho tedy Quine použil této břitvy příliš radikálně.

Přiložme jeho vlastní měřítko (resp. popperovské) na jeho tvrzení. Nejdříve Quine formuloval tezi o zbytnosti významu jako objektivní entity. Postuloval neurčitý stimulační význam s empirickým obsahem variovaným vágní sémantickou hmotností. Pominu-li teď, že sám pojem stimulačního významu i zbylé dva dominantní pojmy mají vysoce „nadkritickou hmotnost“, přesto je potud možno jeho tvrzení přijmout jako hypotézu. Při analýze propozičních postojů se

však nyní ukázalo, že behaviorální báze jeho teorie selhala. Jinými slovy — antecedent jeho implikace obsahuje nepravdivý konjunkt.

Quineovo konstatování, že neurčitost překladu ukazuje, že je pojem propozic jako významů vět neudržitelný se nebezpečně podobá známé sofistické figuře *petitio printipii*. Quine měl zřejmě nejdříve spolehlivě prověřit, zda teze odmítající propozice jako významy vět není sporná. Je-li, pak teorie založená na sporné premise (podle teorému Dunse Scota) může implikovat cokoli, například neurčitost překladu či reference. *Ex falso quodlibet*.

Je faktem, že kdyby Quine přijal propozice jako referenty vedlejších vět obsahových, *de facto* by tak přijal propozice jako referenty všech empirických vět. Přijal by i kompoziční teorii významu a s tím i nemalou sadu abstrakt. „Přes palubu“ by zřejmě šel stimulační význam, holismus a samozřejmě behaviorální sémantika jako celek — holisticky.

SUMMARY

This presented article follows several matters at issue of Quine's semantics. His theory of meaning is based on behavioristic thesis. It deals with problems on a large scale: how languages work, how it is possible to make each other understood, or the matter of a translation between two different natural languages. The most doubtful point seems to be Quine's analysis of propositional attitudes where his theory absolutely failed.